

Dodatak 3.

Etički aspekti *online* istraživanja¹

Radna skupina za *online* istraživanja

Iva Šverko (voditeljica), Gordana Kuterovac Jagodić, Aleksandar Štulhofer i Lucija Vejmelka

Vrste i specifičnosti *online* istraživanja

Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija i interneta odrazio se na rad znanstvenika koji se bave istraživanjima o različitim aspektima funkcioniranja, razvoja i dobrobiti djece tako da oni sve više primjenjuju istraživačke metode utemeljene na suvremenim tehnologijama. Sve veća dostupnost računala, ali i zanimanje i spremnost djece da se njima koriste, dovela je najprije do korištenja računalom kao sredstvom za prezentaciju istraživačkih pitanja i pohranu tako prikupljenih podataka. Daljnjim razvojem tehnologije suvremena istraživanja o djeci i s djecom, osim u stvarnom prostoru, sve se više provode i u virtualnom svijetu interneta. Tako danas raste broj istraživanja koja se uz pomoć informatičko-komunikacijskih sredstava provode posredstvom interneta te ih nazivamo *online istraživanjima*.

U *online* istraživanja istraživači se koriste internetom kao istraživačkim alatom (npr. *online* upitnici, alati za agregiranje podataka, pohrana baza podataka) kao mjestom na kojem se provode istraživanja (npr. videokonferencijsko održavanje fokusnih grupa, virtualno igranje uloga, e-rasprave na društvenim mrežama), ali i kao izvorom manje ili više javno dostupnih podataka o djeci općenito i njihovim aktivnostima na internetu i izvan njega.

Prednosti *online* istraživanja očituju se u lakšim metodama nalaženja i regrutiranja sudionika koji žive u geografski udaljenim mjestima ili su manje dostupni zbog nekih drugih razloga (npr. smješteni su u domovima za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi ili odgojnim ustanovama). *Online* istraživanja sudionicima nude veći stupanj privatnosti i anonimnosti prilikom prikupljanja podataka, osobito onim o osjetljivim osobnim ili socijalno nepoželjnim ponašanjima. Za istraživače su *online* istraživanja ekonomski isplativija prilikom prikupljanja i obrade podataka, a omogućuju i naknadno davanje sudionicima povratnih informacija o nalazima istraživanja. Longitudinalna *online* istraživanja omogućuju lakše praćenje i zadržavanje sudionika u istraživanju unatoč promjenama u njihovu životnom okruženju (npr. promjena škole, mjesta stanovanja).

Informatičko okruženje djeci postaje normativni kontekst razvoja jer u većini razvijenih zemalja pristup internetu u obiteljima s djecom gotovo je univerzalan. Spomenuta činjenica i prednosti koje takva istraživanja imaju za istraživače čine *online* istraživanja gotovo neizbježnima, ali pred istraživače postavljaju i nove etičke izazove. Tako je primjerice u *online* istraživanjima u odnosu

¹ Autori zahvaljuju Marijani Glavici i doc. dr. sc. Hrvoju Lisičaru na ekspertnim uvidima, sugestijama i komentarima.

na istraživanja licem u lice teže verificirati pravu dob sudionika (i kronološku i razvojnu), ustanoviti jesu li sudionici sposobni dati pristanak na sudjelovanje, jesu li razumjeli informacije o istraživanju i upute, a može biti i teže osigurati dobivanje roditeljskog pristanka. Poseban je problem razdvajanje javne i privatne domene kada se prikupljaju informacije, pri čemu se čak i u javnoj domeni nerijetko nalaze informacije koje su na internet dospjele bez djetetove namjere, a sigurno bez želje autora da sudjeluju u istraživanju. Naposljetku, velik je etički izazov kako osigurati i pružiti potrebnu pomoć (psihološku ili neku drugu) ako su nakon istraživanja djeca uznemirena zbog nekih činjenica ili emocija i stanja o kojima su izvještavali.

Na sva ova pitanja zbog naglog razvoja tehnologije i *online* istraživanja nema definitivnih odgovora i zahtijevaju odgovorno, kreativno i kritičko promišljanje istraživača prilikom izrade nacrtu istraživanja i njihova provođenja, a posebno članova etičkih povjerenstava koja će takve nacрте razmatrati i pružati autorima savjete i pomoć. U ovom dokumentu nastojali smo izbjeći detaljne naputke o tome kako osigurati etičke standarde u *online* istraživanjima, smatrajući da su zbog brzog razvoja tehnologije i metodologije podložni zastari.

Online istraživanja zahtijevaju da istraživači dobro osmisle načine na koje će zaštititi osobne podatke sudionika istraživanja. Ključno je koristiti se servisima za prikupljanje podataka koji istraživaču jamče ekskluzivan pristup podacima (bez zadržavanja podataka na samom servisu ili prosljeđivanja drugim korisnicima). S obzirom na to da u *online* istraživanjima sudionici često upotrebljavaju osobne podatke za pristup istraživačkom sučelju (primjerice e-mail) ili se njihovi osobni podaci često sami arhiviraju (bilježenje IP adresa računala), nužno je implementirati potrebne tehničke i organizacijske mjere koje nameće Opća uredba o zaštiti podataka i odgovarajuće zaštititi osobne podatke. Savjetuje se upotrebljavati anonimne podatke ili provesti postupak *anonimizacije* (trajno uklanjanje osobnih podataka iz prikupljenog seta podataka), čime se u najvećoj mjeri štite sudionici istraživanja. Ako je potrebno zadržati vezu između ispitanika i njihovih osobnih podataka kako bi se ostvario cilj istraživanja, potrebno je primijeniti *pseudonimizaciju* (izdvajanje osobnih podataka iz prikupljenog seta podataka uz mogućnost njihova rekonstruiranja u slučaju potrebe). Pseudonimizacija štiti sudionike od otkrivanja njihova identiteta drugim osobama, a istraživačima omogućuje kontinuirani kontakt sa sudionicima, kakav je primjerice potreban u slučaju longitudinalnih istraživanja. Imajući u vidu specifičnosti različitih metodoloških pristupa, u nastavku su navedeni najveći etički izazovi pojedinih vrsta istraživanja i neki od mogućih načina njihova rješavanja.

***Online* istraživanja koja generiraju nove podatke**

Kvantitativna *online* istraživanja u kojima se sudionici regrutiraju putem institucija i organizacija civilnog društva (*offline regrutacija i online prikupljanje podataka*). U tim istraživanjima sudionici se pozivaju na sudjelovanje putem institucija (primjerice škola, bolnica, domova, klubova), a prikupljanje podataka provodi se na računalima u instituciji ili djeca naknadno putem poveznice pristupaju sučelju za prikupljanje podataka (npr. sa svojih mobilnih uređaja ili od kuće). Neposredan kontakt sa sudionicima omogućuje da se djeci daju detaljne usmene informacije o istraživanju, da se provjeri njihovo razumijevanje upute te da im se osigura podrška

tijekom i nakon istraživanja. U tim je istraživanjima moguće utvrditi pravu dob sudionika, pogotovo ako se samo istraživanje provodi u instituciji ili ako se za registraciju na *online* istraživačkom sučelju rabe personalizirane lozinke ili linkovi za aktivaciju. Tim načinom istraživanja moguće je i roditelje izravno informirati o istraživanju i dobiti informirani pristanak. Budući da je u tim istraživanjima jednostavnije regulirati etičke aspekte istraživanja, ona su poželjniji model kvantitativnih *online* istraživanja.

Smjernice:

- *Informiranje i pristanak sudionika*: Djetetu je potrebno dati jasnu usmenu i pismenu informaciju o istraživanju, a informirani pristanak sudionika moguće je dobiti uživo, pomoću tiskanog obrasca ili *online* obrasca.
- *Informiranje roditelja i informirani pristanak*: Roditelje je potrebno odgovarajuće informirati o istraživanju grupno ili individualno, licem u lice ili putem pismenih obavijesti koje mogu biti tiskane ili u elektroničkom obliku. Ako je potreban informirani pristanak roditelja, on se također može dobiti izravno ili elektroničkim putem pri čemu je nužno osigurati vjerodostojnost roditeljskog pristanka (npr. odgovarajućom zaporkom ili nekim drugim načinom).
- *Zaštita osobnih podataka*: Upotrebljavati anonimne ili anonimizirane podatke, osim kad je istraživaču nužna identifikacija pojedinca pa se primjenjuje pseudonimizacija.
- *Tehnički uvjeti prikupljanja podataka potrebni za očuvanje anonimnosti*: Voditi računa o zaštiti osobnih podataka jer se tijekom prikupljanja podataka računalo može povezati s osobom putem IP adrese; koristiti se platformama za prikupljanje podataka koje štite tajnost osobnih podataka (djeluju u skladu s Općom uredbom o zaštiti podataka i u pravima uporabe navode kako podatke ne zadržavaju ni ne nude drugim korisnicima).
- *Privatnost odgovaranja*: U situaciji grupnog *online* testiranja (npr. u učionici) voditi računa o prostoru privatnosti (prilagoditi raspored sjedenja te prema potrebi postaviti odgovarajuće pregrade) kako odgovori sudionika ne bi bili vidljivi na zaslonima uređaja.
- *Podrška tijekom i nakon istraživanja*: Istraživači su obvezni ponuditi elektroničku adresu na kojoj se mogu zatražiti dodatni podaci o istraživanju te usmeno i pismeno informirati djecu i roditelje o mogućnosti dobivanja psihološke podrške i druge vrste pomoći koju će istraživači organizirati tijekom i nakon istraživanja (npr. adrese i poveznice na institucije koje se brinu za dobrobit djece (npr. Hrabri telefon, Plavi telefon) ili sigurnost na internetu (npr. Centar za sigurniji internet).

Kvantitativna *online* istraživanja u kojima se sudionici regrutiraju na internetu (*online* regrutacija i *online* prikupljanje podataka). Riječ je o istraživanjima koja se provode izvan institucija i bez osobnog kontakta djece sudionika i njihovih roditelja s istraživačima. U tim se istraživanjima sudionike poziva putem interneta. Zbog slabijih mogućnosti istraživačeve kontrole takva istraživanja nose više etičkih, metodoloških i logističkih problema (primjerice utvrđivanje identiteta ili dobi sudionika, utvrđivanje identiteta roditelja, informiranja i dobivanja informiranog pristanka roditelja, pružanje odgovarajuće podrške tijekom i nakon istraživanja). Zbog toga je prilikom planiranja i pripreme takvih istraživanja nuždan dodatni napor pri osmišljavanju načina za ispunjenje ključnih etičkih aspekata istraživanja. Etička povjerenstva trebaju zahtijevati dobro argumentirana obrazloženja potrebe za tim modelom istraživanja.

Smjernice:

- *Elaboracija potrebe za takvim tipom istraživanja:* Takva istraživanja provoditi samo kad sudionicima nije moguće pristupiti putem institucija.
- *Razrada etičkih aspekata istraživanja:* Detaljno osmisliti način identifikacije dobi sudionika i njihova načina davanja pristanka te načine informiranja roditelja i prikupljanja njihova pristanka.
- *Zaštita osobnih podataka:* Primijeniti anonimizaciju podataka ili, ako je zbog prirode istraživanja potrebna identifikacija pojedinaca, pseudonimizaciju.
- *Naglašena uloga etičkog povjerenstva:* Etička povjerenstva koja procjenjuju odgovaraju li opisana istraživanja Etičkom kodeksu za istraživanja s djecom trebaju obratiti posebnu pozornost na tu vrstu istraživanja.

Kvalitativna online istraživanja podrazumijevaju različite načine provedbe kvalitativnih istraživanja putem virtualnih okruženja, poput *online* fokusnih grupa ili *online* dubinskih intervjua. Kvalitativna *online* istraživanja mogu biti sinkrona i asinkrona. Sinkrona kvalitativna *online* istraživanja (primjerice fokusne grupe) pretpostavljaju da su istraživač i sudionici istraživanja istodobno prisutni i komuniciraju putem nekog *online* medija, a kod asinkronih istraživanja, koja se ne provode u stvarnom vremenu, najčešće je riječ o tekstualnoj analizi virtualnih napisa koja se može provesti putem e-maila ili drugog mrežnog programa.

Pri provedbi kvalitativnih *online* istraživanja važno je imati na umu sve etičke aspekte klasičnih kvalitativnih istraživanja, uz dodatne specifičnosti povezane s *online* okruženjem. U kvalitativnim istraživanjima uglavnom je riječ o prethodno informiranim sudionicima koji su informirani pristanak dali prije početka sudjelovanja u istraživanju. U kvalitativnim *online* istraživanjima identitet i dob osobe moguće je provjeriti ako je riječ o sinkronoj videokomunikaciji, a provjera identiteta i dobi sudionika u asinkronim istraživanjima traži dodatnu pažnju istraživača (primjerice regrutacija sudionika putem provjerenih e-adresa ili programa i aplikacija koji omogućuju prijavu sudionika isključivo putem pristupnih podataka koje je prethodno dostavio istraživač).

Online istraživanja u kojima se upotrebljavaju postojeći podaci

Sekundarne kvantitativne analize. Za provođenje sekundarne analize, odnosno studije u kojoj se upotrebljavaju podaci prikupljeni u prethodno provedenom internetskom istraživanju nije potrebno tražiti odobrenje nadležnog etičkog povjerenstva – pod uvjetom da je za originalno istraživanje proveden postupak ocjene etičnosti. U suprotnom originalno istraživanje potrebno je detaljno opisati (ciljevi, uzorak, postupak itd.) te na temelju tih informacija zatražiti mišljenje etičkog povjerenstva je li ono u skladu s postojećim etičkim normama. U slučaju da povjerenstvo smatra da se u originalnom istraživanju prekršilo jedno ili više temeljnih etičkih načela, postojeće podatke ne bi trebalo rabiti.

Kvalitativne analize podataka objavljenih na internetu. Istraživači imaju posebnu odgovornost da na pravilan način zaštite djecu i utvrde pod kojim uvjetima mogu upotrebljavati sadržaje koje su djeca objavila na internetu. Prilikom tih istraživanja potrebno je osigurati da se podaci

upotrebljavaju u skladu s pravilima servisa na kojima su objavljeni. Stoga je nužno proučiti pravila istraživanog medija te postupati na način koji će maksimalno zaštititi djecu.

Prilikom uporabe podataka objavljenih na internetu (primjerice na društvenim mrežama, blogovima, videokanalima, internetskim stranicama, forumima, *online*-skupinama) nužno je voditi računa o tome jesu li podaci *javno dostupni* (nalaze se u otvorenim skupinama, na javnim profilima na društvenim mrežama na *web*-stranicama ili drugim servisima) ili im je *dostupnost ograničena* (zatvorene skupine, privatni profili na društvenim mrežama). Javno dostupne podatke dopušteno je upotrebljavati u istraživačke svrhe uz preduvjet anonimizacije, bez pribavljanja suglasnosti za njihovu uporabu. Kad je dostupnost ograničena, bez obzira na anonimizaciju nužno je pribaviti sve potrebne suglasnosti (moderatora skupine/stranice, kao i članove skupine). Istraživači trebaju imati na umu da i društvene mreže te druge *online* platforme i servisi mogu polagati pravo na objavljene informacije te su obvezni informirati se o pravilima uporabe specifičnih internetskih platformi kako bi u potpunosti ispunili etičke standarde za uporabu podataka objavljenih na internetu.

Smjernice:

- *Provjera dostupnosti podataka:* Utvrditi je li riječ o javno dostupnim podacima te postoje li intelektualna prava povezana s određenim podacima; na temelju toga, uz anonimizaciju, potrebno je pribaviti sve potrebne suglasnosti za uporabu podatka.
- *Provjera pravila internetskih servisa/platformi:* Podatke objavljene na internetu upotrebljavati u skladu s pravilima servisa/platforme na kojoj su objavljeni (ustanova, društvenih mreža, foruma i sl.).